

СЕКЦІЯ 3

ІСТОРІЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Шевчук Андрій Володимирович

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

СЕКРЕТАРІ ГОЛОВНИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ: МІЖ ІМПЕРСЬКОЮ ПОЛІТИКОЮ І ПРАГНЕННЯМИ МІСЦЕВОЇ ЕЛІТИ (1797–1831 рр.)

Інкорпорація Правобережної України до складу Російської імперії відкрило новий етап в історії регіону. Катерина II розпочала запровадження судових та адміністративних органів згідно загально-російських *«Учреждений для управления губерний Всероссийской империи»* 1775 р. Павло I, заради централізації та бюрократизації свого правління модифікував імперську політику, зробивши її більш гнучкою і наближеною до запитів місцевих еліт правобережних Київської, Волинської та Подільської губерній. Управляючий Мінською, Волинською і Подільською губерніями О. Беклешов реалізував пропозиції імператора щодо створення судової системи прикордонних губерній. Передбачалося, що вона піднесе авторитет імператора і сприятиме примиренню місцевих еліт з центром, а тому йшлося про часткову реставрацію річпосполитських судових практик. Про успішність імперської політики Павла I й Олександра I свідчить відсутність повстань та гострого протистояння місцевої шляхти з верховною владою Російської імперії.

Не повинно складатися враження, що верховна влада самоусунулася і віддала шляхті судову владу. Контроль здійснювався підпорядкуванням судів першої інстанції головним судам і губернським правлінням; верховна влада вимагала кримінальні провадження надсилати на обов'язкову ревізію до відповідного департаменту. На посадах адміністрацією схвалювалися всі виборні посадовці, канцелярські службовці (окрім землевпорядних судів), що дозволяло формувати надійний кадровий склад. Контроль і дисциплінування досягалися й за рахунок документування та документообігу, за

недотримання якого запроваджували штрафні санкції. Проте головними провідниками імперської політики, своєрідними «*контролерами*» судової системи південно-західних губерній виступали секретарі і радники кримінального та цивільного департаментів головних судів. Ким були ці призначувані з Центру коронні чиновники – приїжджими кар'єристами чи місцевими лоялістами? Чи вони готові були твердо відстоювати державні інтереси чи вміли лавірувати і домовлятися з місцевими елітами? Як часто вони змінювалися і як їм вдавалося вибудовувати стосунки з місцевими виборними посадовцями?

Зупинимося на посаді секретарів, які призначалися від держави до кожного з департаментів [7]. Верховна влада і місцева адміністрація були зацікавлені у налагодженні ефективної діяльності департаментів головних судів і для цього прагнули забезпечити їх кадровий склад. Незважаючи на начебто малозначимість цієї посади, насправді вона була однією з ключових: секретарі керували роботою канцелярських службовців, готували документи для розгляду, оформляли остаточні вирoki головного суду, які подавалися цивільному губернатору на схвалення, готували розпорядження для судів першої інстанції, листувалися з губернським правлінням та Сенатом, утримували архів. Тому не випадково, що на ці місця призначалися верховною владою особи, у лояльності яких не могло бути сумнівів. Разом з тим, до кандидатів висувалися кваліфікаційні вимоги: 1798 року секретарі Київського головного суду повинні були володіти польською мовою, знати річпосполитське право і порядок судочинства [8].

На етапі становлення головних судів посади секретарів обіймали вихідці з Лівобережжя, що може слугувати підтвердженням недовіри до місцевих службовців. 20 квітня 1797 р., згідно указу волинського цивільного губернатора М. Миклашевського, до кримінального департаменту призначався колишній секретар палати цивільного суду колезький секретар М. Щастний, а до цивільного – колишній секретар «*палати у військовій експедиції*» колезький секретар Д. Іллчевський [2, арк. 1]. Перший з них на той час мав 26 років, був дворянином, у власності якого було 8 кріпаків, що прибули разом з ним і проживали у Житомирі. Він представляв приїжджих кар'єристів. Свою цивільну службу розпочав у Новгород-Сіверському намісництві і після звільнення 1793 року переїхав до Житомира. Простим канцеляристом без чину він почав робити блискучу кар'єру: 1794 року отримав чин колезького реєстратора, наступного року – губернського секретаря і згодом колезького секретаря [3, арк., 4 зв.–5]. 13 березня 1800 р. М. Щастний мав отримати наступний чин, але Сенат відмовив йому та

ще двом особам без зазначення причини [4, арк. 11].

На відміну від Волинської і Подільської губерній іншою була ситуація з секретарями головного суду Київської губернії. Вони розпочинали свою статську службу до інкорпорації Правобережжя і тому представляли лівобережне чиновництво. Секретар цивільного департаменту Київського головного суду 1798 р. колезький секретар С. Жученко¹ розпочав службу у письмових справах 1769 р. в полтавській полковій канцелярії, тому місцева адміністрація не мала сумнівів у його лояльності [11, арк. 4–4 зв.].

Дослідник історії права Олексій Андрієвський виділяв два етапи у діяльності судових установ Київської губернії: від часу створення в 1782 р. згідно «Учреждений...» 1775 р. і з 1797 р. після адміністративно-територіальних змін. Характеризуючи перший етап, автор звертає увагу на домінуванні на виборних посадах в судах Києва лівобережної старшини – «малоросійського шляхетства», яке мало досвід військової та цивільної служби, маєтності та кріпаків. Після 1797 р., за спостереженнями історика, лівобережна старшина повернулася додому, а натомість почала прибувати правобережна шляхта. Саме вибори 1797 р. різко змінили особовий склад губернських присутствій, а з ним разом змінився і склад канцелярій [13, с. 192–203]. Потрібно звернути увагу на той факт, що створення Київського головного суду вимагало від секретарів обов'язкового знання польської мови, конституцій і порядку річпосполитського судочинства. Головною ж вимогою ставало вміння і бажання знаходити спільну мову з місцевими шляхтичами. При цьому не було єдності навіть серед призначуваних чиновників, які, за задумом верховної влади, повинні були відстоювати державні інтереси. Про непрості стосунки свідчить скандал 1801 року: радник кримінального департаменту К. Трусевич звинуватив свого секретаря у хабарництві, але не зміг цього довести [12, арк. 12, 26 зв., 57].

Проте, вже на початку XIX ст. ситуація змінилася й посади почали обіймати представники місцевої безпомісної шляхти. 1802 року секретарем цивільного департаменту Волинського головного суду став Антоній Рожанський. Підбір кадрів був складним і до нього долучалися не лише місцева адміністрація та верховна влада, але й голови відповідних департаментів головного суду. Безпомісний шляхтич Станіслав Рожанський розпочав свій службовий шлях після закінчення

¹ Був сином сотника, мав у власності 134 кріпаки [13, с. 198].

народного училища 1805 р. губернським реєстратором у цивільному департаменті Волинського головного суду. Але 1807 року він був призначений повітчиком (столоначальником) 3-го департаменту Сенату в Петербурзі, де отримав чин колезького секретаря. Зрозуміло, що з формуляру не можна встановити хто склав протекцію молодому канцеляристу без класного чину, який одразу отримав чин X класу. Ця незвична кар'єра мала продовження: 1814 року, за пропозицією голови цивільного департаменту Волинського головного суду Бачинського, С. Рожанський був звільнений з посади повітчика для призначення секретарем цивільного департаменту. Однією із версій може слугувати покровительство когось із сенаторів, що не виключає й іншої – рідний брат – Антоній, займав посаду секретаря цього ж департаменту і він зробив все, щоб передати посаду брату. За наступні дев'ять років Станіслав дослужився до чину IX класу (титулярного радника) і за поданням волинського губернатора отримав орден св. Анни III ступеня. Разом з тим не мав ні спадкової, ні набутої нерухомої власності [1, арк. 1 зв.–2].

Важливо звернути увагу, що на посади секретарів призначалися шляхтичі, які пройшли всі щаблі кар'єрного поступу. Секретарем цивільного департаменту Подільського головного суду 1823 р. був 39-річний безпомісний шляхтич титулярний радник Ф. Михаловський. Його статська служба розпочалася 1803 року при справах подільського губернського прокурора і наступного року він став губернським реєстратором. 1806 року був переведений до цивільного департаменту Подільського головного суду, де наступного року був призначений столоначальником і отримав чин колезького реєстратора. Далі був протоколістом та наглядачем кріпосних справ. 1810 року він став губернським секретарем, а на посаду секретаря департаменту був призначений після смерті попередника і характеризувався начальством винятково позитивно, вчасно отримуючи наступні чини [5, арк. 1205 зв.–1207]. Станом на 1831 р. продовжував службу на цій же посаді, хоча вже згадувався у Кременецькому повіті Волинської губернії та мав нерозділений зі співласниками маєток з 250 кріпаками [6, арк. 1481 зв.].

Привабливість посади секретаря для місцевої безпомісної шляхти пояснювалася не лише престижністю, але й порівняно з іншими судовими службовцями найбільшим розміром жалування, поступаючи лише голові департаменту і раднику. Коли 1821 року при Волинському головному суді було додано по одному секретарю до

тимчасового і кримінального департаментів, то їх жалування становило 350 руб. на рік [9]. 1829 року за пропозицією київського військового губернатора було додано одного секретаря до кримінального департаменту Київського головного суду з жалуванням у 800 руб. на рік із залишків від канцелярської суми, виділеної Міністерству юстиції на канцелярські витрати [10].

Зазначимо, що для верховної влади важливою була безперебійна робота департаментів. Тому, спроба секретарів зрівняти свої відпустки з чотирьохмісячними вакаціями голів, засідателів та радників провалилася. 1 березня 1800 р. департаменти Волинського головного суду отримали відповідь із Сенату, що під час відпусток інших членів суду секретарі повинні перебувати на службі і заборонялося замінити одне одного [4, арк. 9].

Отже, секретарі департаментів головних судів відігравали важливу роль у функціонуванні установ. Спочатку на ці посади призначалися приїжджі канцелярські службовці з Лівобережжя. Проте, на початку XIX ст. ці місця почали обіймати представники лояльної місцевої безпомісної шляхти. До пошуку кандидатів залучалися керівники департаментів, що дозволяло уникати непорозумінь та підвищувало ефективність служби. Про вирішення поставленого верховною владою і місцевою адміністрацією завдання здійснення судочинства свідчить тривалість їх перебування на посадах.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 47. 2 арк.
2. ДАЖО. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 68. 2 арк.
3. ДАЖО. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 81. 11 арк.
4. ДАЖО. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 7. 21 арк.
5. Державний архів Хмельницької області (ДАХМО). Ф. 120. Оп. 1. Спр. 3043. 1795 арк.
6. ДАХМО. Ф. 120. Оп. 1. Спр. 3342. 1575 арк.
7. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собрание 1. Т. 24 (6 ноября 1796–1797). № 18135.
8. ПСЗРИ. Собрание 1. Т. 25 (1798–1799). № 18670.
9. ПСЗРИ. Собрание 1. Т. 37 (1820–1821). № 28838.
10. ПСЗРИ. Собрание 2. Т. 4 (1829). № 2586.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 484. Оп. 5. Спр. 7. 7 арк.
12. ЦДІАК України. Ф. 484. Оп. 5. Спр. 12. 5 арк.
13. Андриевский А. Архивная справка о составе киевского общества в 1782–1797 гг. *Киевская старина*. 1894. Кн. 2. С. 192–203.